

בתולה נשאת ליום הרביעי

במאמר זה אעסוק בהסבר המשנה הראשונה במסכת כתובות. אציע ביאור למשנה, השונה מכפי שביארו את המשנה רוב מוחלט של המפרשים, ראשונים ואחרונים. ביאור זה עלה בדעתי, אך לא הצלחתי לתאמו עם האמור בגמרא, עד שמצאתי באחד הראשונים ושם נתבהרו הדברים.

המשנה הפותחת את מסכת כתובות קובעת ימים מיוחדים לנישואי בתולה ואלמנה:

בתולה נשאת ליום הרביעי ואלמנה ליום החמישי
שפעמים בשבת בתי דינין יושבין בעיירות ביום השני וביום החמישי
שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין.

הפירוש המקובל של הדברים הוא, שיום נישואיה של בתולה נקבע ליום רביעי, כדי "שאם היה לו טענת בתולים" - נמצאה כלתו שאינה בתולה, יוכל להשכים ביום שלמחרת לבית הדין. רש"י מסביר מדוע חשוב שישכים כבר למחרת לבית הדין (ד"ה 'בשני ובחמישי'):

ולכך תקנו שתנשא ברביעי שאם היה לו טענת בתולים ישכים לב"ד בעוד כעסו עליו [ואם יש שהות בינתים יש לחוש] שמא יתפייס ותתקדר דעתו ויקיימנה ושמא היא זינתה תחתיו ונאסרה עליו כדילפינן (סוטה דף כח) מונסתר והיא נטמאה ומתוך שיבא לבית דין יתברר הדבר כשיצא הקול שמא יבואו עדים ובגמר' פריך ותינשא באחד בשבת.

חכמים קבעו יום מיוחד לנישואין, כדי שאם יגלה חתן בליל כלולותיו שאין לכלתו בתולים יוכל להשכים בבוקרו של יום לבית הדין. החשש הוא שאם יתקיימו הנישואים בימים אחרים, ולא יהיה בית דין מזומן למחרת, תתקדר דעתו של הבעל ויימנע מלגשת לבית הדין. כתוצאה מכך יכול להיות שהבעל יקיים תחתיו אשה שאסורה לו, שהרי יתכן שזנתה תחתיו בעודה ארוסה.

פירוש זה מעלה קשיים רבים שאותם נפרט בהמשך. אך כבר בקריאה ראשונה ניתן לחוש בחוסר הפורפורציה בין החשש הרחוק לבין התקנה מרחיקת הלכת. קביעת יום נישואין אחד בשבוע לכל בנות ישראל, בגלל חשש שלא ימצא בתולים, וחשש שנבעלה תחתיו, וחשש שתתקדר דעתו ויקיים אשה שאסורה לו.

הנימוקים של דין המשנה בתוספתא ובתלמודים

טרם שניגש לבירור ענין זה באופן ממצה, יש להרחיב את העיון במקורות של תקנת המשנה. המשנה אמנם מנמקת את הצורך בקביעת יום רביעי לנישואי בתולה, אך אין הנימוק הזה ממצה את כל הנדרש. ראשית אין כאן נימוק לקביעת יום חמישי לאלמנה. כמו כן אין כאן תשובה לקביעת יום רביעי דוקא, שהרי גם יום ראשון עונה על הצורך שיוכל להשכים לבית הדין.

התוספתא נותנת מענה לשאלות אלו (כתובות א, א):

מפני מה אמרו בתולה ניסית ליום הרביעי? שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין. אם כן תנשא לאחר שבת? אלא מפני שמתקין צרכיו כל ימות השבת, התקינו שיהא נושא אותה ברביעי.

מן הסכנה ואילך התקינו שיהא נושא אותה בשלישי ולא מיחו בידן חכמים. רצה לישא בשיני אין שומעין לו. אם מחמת אונס מותר.

מפני מה מפרישין את החתן מן הכלה לילי שבת תחלה? מפני שהוא עושה חבורה.

מפני מה אמרו אלמנה ליום החמשי? שאם נושא אותה באחד מכל ימות השבת, מניחה והולך למלאכתו. התקינו שיהא נושא אותה בחמשי, שיהא בטיל שלשה ימים: חמישי בשבת וערב שבת ושבת שלשה ימי בטילה, נמצא שמח עמה שלשה ימים.

התוספתא שואלת באופן ישיר מה הוא טעם תקנת המשנה. שאלה זו של התוספתא יכולה אולי ללמד שבמשנה שעמדה נגד עיני מסדר התוספתא לא היה הנימוק שנמצא במשנתנו. אפשרות אחרת היא שמשנה מקבילה למשנתנו היא המצוטטת בראש התוספתא. אמנם לאפשרות הראשונה יש סעד מסוגיית הירושלמי. בירושלמי נחלקו האמוראים אודות הטעם של המשנה. הטעם הנמצא במשנתנו מובא שם בשם רב לעזר. זאת ועוד, הגמרא מחזקת את הסברו של רבי לעזר בראיה מברייתא המקבילה לחלק מהתוספתא שלנו.¹

על כל פנים, התוספתא מקשה על הטעם של "היה משכים לבית הדין", שכן טעם זה קיים גם ביום ראשון. ועונה על כך: "אלא מפני שמתקין צרכיו כל ימות השבת". יש

1. כך אומר בעל 'יפה מראה' על הירושלמי ראש כתובות, וכך סבורים החוקרים ר' זכריה פרנקל במבוא לירושלמי, כ, א, וכן ר' שאול ליברמן בתוספתא כפשוטה עמ' 185. הרב יהודה ברנדס בספרו, מדע תורתך, כתובות א, ירושלים תשס"ד, עמ' טו, מעלה ספקות על כך עקב העובדה שעדי הנוסח של המשנה אינם תומכים בהשערה זו, וכן מסורות המשנה של האמוראים. אמנם גם הצעתו אינה פשוטה כלל, ויתכן שיש ליישב את טענותיו בהשערה שכבר בתקופת התלמוד הבבלי נוסח המשנה היה כמשנתנו.

להסתפק בכוונת הדברים, האם התשובה היא שיום רביעי נבחר כדי שיהא סיפק להתקין צרכי החתונה או שכוונת הדברים שיום ראשון נפסל מסיבה זו. מלשון התוספתא אין להכריע. יתכן שכוונת התוספתא שהקביעה העיקרית היא בסוף השבוע, אולם קבעו את יום רביעי שיוכל להשכים לבית הדין. ויתכן שקבעו יום רביעי בגלל בית הדין, אך נמנעו מלקבע את יום ראשון, בגלל הקושי בהכנת צרכי החתונה ביום זה.

גם את השאלה של נישואי אלמנה מעלה התוספתא, ותשובתה שיום חמישי נבחר כדי שלא יעזבנה בעלה מיד לאחר החתונה. בזכות שבת וערב שבת יהיו שמחים יחדיו לפחות שלושה ימים. אולם תשובת התוספתא לגבי יום רביעי מאפשרת לכאורה להציע תשובה פשוטה גם ליום חמישי. אם ראו חכמים לנכון לתקן שיהיו הנישואים בסוף השבוע כדי שיהא סיפק בידם להכין צרכי החתונה; לא מן הנמנע שזה מסביר גם את יום חמישי. אם זה נכון, יש מקום לומר שחכמים קבעו לכולן את סוף השבוע – יום חמישי, אלא שלבתולה העדיפו לרדת ליום רביעי, כיון שלמחרתו יושבים בתי דינים.²

אפשרות זו, שסוף השבוע היה הקביעה הראשית, ויום רביעי נבחר בגלל בתי הדין, מצמצמת מאוד את הקושי שהעלינו בתחילה. לאחר שממילא יש יום אחד שבו נישאים, שוב אין זה מופרך שייקבע היום כרביעי ולא חמישי כדי למנע חששות נוספים.³

חשוב לציין, אם כי לא נאריך בכך, שקיים הסבר שלישי למועד הנישואין. בר קפרא תלה את יום הנישואין בטעם רוחני – ברכה. כך בירושלמי: "בר קפרא אמר מפני שכתוב בם ברכה". ובבבלי באופן יותר מפורט (ה, א):

ת"ש, דתני בר קפרא: בתולה נשאת ברביעי ונבעלת בחמישי, הואיל ונאמרה בו ברכה לדגים; אלמנה נשאת בחמישי ונבעלת בששי, הואיל ונאמרה בו ברכה לאדם.

2. אם השערה זו נכונה, צריך לומר שהטעם שאומרת התוספתא שיהיה שמח עמה שלושה ימים הוא טעם נוסף. כמו שלבתולה יש טעם ראשי בסוף השבוע וטעם נוסף ליום רביעי, כך לאלמנה יש טעם ראשי בסוף השבוע וטעם מדוע לא השווו מידותיהם והיו קובעים לכולן ביום רביעי.

3. ידידי ר' יואב פלדמן הראה לי שרעיון דומה מובא אצל הפני יהושע (ד"ה 'בפרש"י ד"ה בתולה'): "פירוש דלענין בתולה נתחדשה תקנת חכמים שתנשא ברביעי. דקודם התקנה מסתמא היו בתולה ואלמנה שוין להנשא בחמישי משום ברכה דאדם עדדיפא כדמסקינן בגמרא ומסתמא כך היו נוהגין מימות עולם. ומתקנת חכמים ואילך נשתנה דין הבתולה מחמישי לרביעי ונשואי אלמנה נשאר במקומה בחמישי"

בירושלמי מוצגת דעה זו כחולקת על דעת רבי לעזר שנימק את הדין כמו במשנה. גם בסוגיית הבבלי נבחנת דעתו של בר קפרא אל מול שאלת החשש לכך שתתקדר דעתו. מכאן אנו למדים שיתכן הסבר אחר לקביעת יום הנישואין שאינו תלוי בבית הדין. ריבוי הנימוקים לדין המשנה מלמד, כך נראה, שהתקנה של יום הנישואין היתה קדומה וידועה, אולם הנימוק היה לוט בערפל. אפשרות אחרת היא, שהנימוק העיקרי היה לאפשר את הכנת החתונה. אולם חכמים ראו לנכון להוסיף נימוקים הלכתיים שימנעו את הזלזול בדין.

הבעיה לאור סוגיית 'פתח פתוח' ושיטות הראשונים

כפי שאמרנו, ההסבר המקובל של המשנה מעורר קשיים לא פשוטים. כבר הצגנו לעיל את הקושי הפשוט, שבגלל חשש רחוק התלוי בכמה וכמה ספקות ייקבע יום מסויים שבו ורק בו ניתן להתחתן. קושי זה מתעצם לאור סוגיית הגמרא לקמן (ט, א). בסוגיה המפורסמת 'פתח פתוח' אומרת הגמרא שהטוען 'פתח פתוח' מצאתי, כלומר הטוען שאשתו לא נמצאה בתולה, נאמן לאוסרה עליו. הגמרא מקשה על כך שאין בסיס לאיסור שהרי יש כאן 'ספק ספיקא' - ספק אם נבעלה ברצון או באונס, ואפילו נבעלה ברצון, יתכן שנבעלה לפני אירוסיה. לאור שאלה זו מסיקה הגמרא שאין לאסור אשה שבעלה טוען שלא מצאה בתולה, אלא בשני מקרים בלבד: כשנתארסה לפני גיל שלוש או באשת כהן. במקרים אלו אין שני ספקות ולכן האשה אסורה לבעלה.⁴

לאור מסקנה זו, יש להוסיף על הקושיות שכבר הקשינו קושיא עצומה. מלבד העובדה שהחשש הוא רחוק, החשש רלוונטי רק למיעוט של הזוגות הנישאים. רק כהנים או ישראלים שאירסו בנות פחות משלוש שנים, רק אצלם חשש זה רלוונטי. נמצא שכל בנות ישראל נישאות ביום רביעי רק בשל מיעוט שלגביו יתכן שיצטרפו כל החששות שמנינו.

שאלה זו שאלו הראשונים על משנתינו. ראשון להם הוא רש"י שבסוף הדיבור המובא למעלה אמר: "ומתוך שיבא לבית דין, יתברר הדבר כשיצא הקול, שמא יבואו עדים". רש"י הקדים תרופה למכה, והסביר שהתקנה אינה מיועדת רק למיעוט של כהנים או מאורסות בנות שלוש. בכל מקרה רגיל, יש ענין שיבא הבעל לבית הדין, שכן יתכן שהענין יישמע ויגיעו בעקבות כך עדים שיעידו על הזנות.

התוספות (ר"ה 'שאם') הקשו על רש"י מסוגיית 'פתח פתוח' (ט, ב). אביי מוכיח שם ממשנתינו שאדם נאמן לאסור את אשתו בטענת 'פתח פתוח'. אולם לפי רש"י אין

4. באשת כהן היא אסורה אפילו באונס, ובארוסה מגיל שלוש אין ספק שנבעלה תחתיו.

ממשנתנו ראייה, שכן גם אם אינו נאמן יש אינטרס שילך לבית הדין ומתוך כך אולי יגיעו עדים והם יאסרוה.⁵

התוספות דחו את פירושו של רש"י ונאלצו לומר שאכן התקנה מיועדת למיעוט שעליו אכן שייך לחשוש, אלא שלא פלוג חכמים ותקנו לכל הנשים. ברוח זו מציעים התוספות הסבר גם לשיטת רש"י. גם רש"י סבור שהתקנה נתקנה לכהנים ומי שאירס צעירה מבת שלוש. אולם לאחר שתקנו להם הרחיבו את התקנה לכל הנשים מהשיקול של רש"י.⁶

אולם גם הסבר התוספות אינו מניח את הדעת וכבר הקשה עליו הריטב"א (ר"ה 'שאם'): ואין פירוש זה נכון. דכיון דקתני סתמא, בתולה נשאת, הא כל בתולה במשמע. ותו היכי עבדו רבנן תקנתא משום אשת כהן וקטנה בת ישראל, דהוה מעוטא דמעוטא.

לכן הציע הריטב"א שהתקנה היא לכל הנשים ורק השילוב בין שתי הקבוצות הוא שהצדיק את התקנה. לא מיעוט הנשים המיוחדות היה מצדיק את התקנה, ואף לא הנשים הרגילות שכן לא שכיח שיבואו עדים כמו שהציע רש"י. אולם שתי הקבוצות יחדיו הן כבר סיבה מספקת לתקן:

אלא ודאי הנכון דתקנתא הוא לכולהו ומשום כולהו נצרכה. דאילו משום אשת כהן וקטנה בת ישראל לחוד, מעוטא דמעוטא נינהו. ואילו משום בתולות לחוד, לא שכיח שיבואו עדים שזינו. והיינו דסייעיה אביי לר"א ממתניתין. דאי לאו דאיכא נמי אותן שהוא נאמן עליו שיעידום לב"ד, לא הוה עבדי רבנן תקנתא משום אידך לחוד.

הריטב"א מוסיף שלפי פירושו לא קשה הקושיא מאביי בסוגיית 'פתח פתוח', בדומה לדברי התוספות. כמו כן סבור הריטב"א שרש"י גם הוא לפירוש זה כיוון. נראה שהפתרונות המוצעים לא הניחו את דעתם של ראשונים אחרים. המאירי מציג פירוש בכיוון שונה (ר"ה 'ויש מפרשין'):

ויש מפרשין שלא נאמר דין תרי ספיקי אלא בשותקת, לא מודה ולא מכחשת. אבל כל שמכחישתו ואומרת בתולה נבעלתי, שוב אין כאן תרי ספיקי. שהרי אף היא מודה שלא נאנסה, ואין כאן עוד אלא ספק אחד, אם זינתה אם לא זינתה. ומשנתנו אף באשת ישראל שנתקדשה יתירה מבת שלש, ובמכחישתו, ואוסרין אותה עליו מספק סוטה.

5. התוספות עצמם תירצו שאלה זו ואמרו שהוכחת אביי מצטמצמת רק לשאלה האם הוא בקיא לומר שהפתח פתוח. אם אינו בקיא ודאי שלא יתקנו שילך לבית הדין.

6. ולפי הסבר זה שוב לא קשה הקושיא מאביי.

שיטה זו סבורה שכל האמור בסוגיית 'פתח פתוח' מתייחס לאשה שאינה מכחשת את בעלה. לפי שיטה זו, יש טעם בתקנת משנתנו לכל הנישאים בישראל. הרי אין אנו יודעים כיצד תגיב האשה לטענת הבעל. מאחר שאם היא תכחיש אותו היא נאסרת עליו, ממילא התקנה רלוונטית לא רק לכהנים ולאנו שנתארסו מתחת גיל שלוש.

אלא שלגופו של ענין, שיטה זו קשה ביותר. הרעיון לאסור את האשה המכחישה מבוסס על כך שבהכחשתה מונחת הודאה שהיא לא נאנסה, וכעין האמור בגמרא "כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי"⁷. אלא שההבדל בין המקרים ברור. ראשית, שם בדיני ממונות עסקינן, ואנו באיסורא קא עסקינן. בנוסף, האומר לא לויתי אכן מכחיש באמירה זו את הפירעון באופן מוחלט. לא יתכן פירעון אם לא הייתה הלוואה. לעומת זאת המכחישה שפתחה פתוח אינה מכחישה בהכרח שהיא נאנסה, שכן יתכן שהיא נאנסה ולא אדעתא.⁸

המאירי מציג פירוש נוסף ובכיוון שונה אף יותר:

וכן יש מפרשים שיש טענת בתולים אף באשת ישראל, לענין הפסד כתבה. שהרי לגבי כתבה אין כאן תרי ספיקי, שאף אלו אמרה קודם שארסתני נאנסתי, איכדה כתבתה משום מקח טעות. וכל שטרח בסעודה וטען טענת פתח פתוח, נאמן להפסידה כתבתה, אף על פי שאינו נאמן לאסרה. הואיל ויש בה תרתי ספיקי. אלא שכותב לה כתבה אחרת, מטעם אסור לשהות את אשתו וכו'.

פירוש זה האחרון מפתיע ביותר. כל הראשונים הניחו כדבר ברור שכוונת המשנה שישכים לבית דין אינה לצורך תביעת הכתובה. שהרי כבר הגמרא (ט, ב) אומרת שלא יתכן שחששו חכמים לקירור דעתו של הבעל אם הנושא הוא הכתובה: "מאי טעמא משום איקרורי דעתא ולמאי אי למיתב לה כתובה ניתב לה". ואכן קשה להבין מה האינטרס החשוב לתקן יום נישואים המאפשר לבעל למהר ולתבע את הכתובה.

מפתיעה לא פחות היא התיחסות המאירי לפירוש זה:

ואף על פי שדברים אלו אמתיים וכמו שנרחיב בהם את הדבור למטה לענין פירוש מיהא אין נראה לי לפרש משנתנו לענין כתבה אלא לענין איסור ובאשת כהן או באשת ישראל על אחד מן הדרכים שפירשנו או בנתקדשה פחותה מבת שלש שנים או במכחישתו או שמא יתברר בעדים.

7. כתובות פח, א; בבא בתרא ו, א; שבועות מא, ב.

8. ניתן להדגים זאת בשכתוב ללשון מודרנית המקובלת בטיעונים משפטיים. הלוואה אינו יכול לומר: אני מכחיש את ההלוואה, ולחילופין אטען שפרעתי אותה. שתי טענות אלו סותרות הן. אולם האשה יכולה לומר אני מכחישה שנמצא פתח פתוח, ולחילופין אטען שבוראי מעולם לא נבעלתי לרצוני.

המאירי אינו יוצא נגד פירוש זה באופן נחרץ, ובודאי שאינו מקשה עליו מהגמרא שהבאנו. זאת ועוד, מכנה הוא את הדברים כאמיתיים, אלא שנוטה ליבו לפרש משנתנו לענין איסור. לאור זאת מאמץ המאירי את ההסבר שראינו בריטב"א.

קשיים נוספים בפירוש המקובל

מלבד הקושי העיקרי שהעלינו נגד הפירוש המקובל, והקושי הנוסף העולה מסוגיית 'פתח פתוח' איתו ניסו כל המפרשים להתמודד, קיימים קשיים נוספים.

א. יש לבחון באופן עמוק את ההנחה היסודית עליה מושתת הפירוש המקובל. ההנחה שחכמים יתקנו תקנה שמטרתה לעודד את הבעל לגשת לבית הדין ולטעון מעוררת תהיה. אדרבא, היה מקום לומר בדיוק ההיפך. יתקנו שהנישואין יהיו במרחק מה משיבת בתי הדין, וכך לא בכל מקרה בו תהיה לחתן איזו אכזבה הוא ירוץ לבית הדין.⁹ יינתן לו קצת זמן לבחון האם באמת יש בסיס לחשד. תהיה לו שהות לבחון האם הוא מונע מכעס או ממידה רעה אחרת. ואם באמת הוא חושש לאיסור, הרי שיפנה לבית הדין גם לאחר יום או יומיים.

ב. השוואה בין משנתנו לשאר המשניות שבפרק מלמדת שההסבר המקובל יוצר קרע בין המשנה הראשונה לכל שאר המשניות. הנושא המרכזי של הפרק הוא טענת בתולים והכתובה. בכל המשניות הבאות הנושא הוא הכתובה והזכות לכתובה מאתיים שהיא הכתובה הראויה לכתולה. אולם במשנה שלנו לפי ההסבר המקובל הנושא אינו קשור בכלל לכתובה. אמנם ניתן לומר שהמשנה בחרה לפתח בציון יום הנישואין ואכן אין קשר מהותי בין המשניות אך זו טענה דחוקה. זאת ועוד, הביטוי 'טענת בתולים' מופיע בפרק עוד חמש פעמים. בכל הפעמים הללו הכוונה לטענת הכתובה! מתבקש לפרש גם במשנה הראשונה את הביטוי 'טענת בתולים' באותה משמעות.

ג. הסברנו שלשון המשנה: "שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין" משמעותה שאם תהיה לו טענת בתולים יוכל להשכים לבית דין. אולם אי אפשר להמנע מלחוש שדברה המשנה בלשון עבר: שאם היה לו... היה משכים". לשון זו אומרת לכאורה שאילו היתה לו טענה היה משכים והוא לא עשה זאת!

הצעה לפירוש שונה

לאור כל הקשיים הללו, דומה שהפירוש המתבקש צריך להיות דוקא בכיוון של הפירוש האחרון שראינו במאירי, שבעניני כתובה עסקינן. אולם לא ניתן להציע

9. והרי יתכן שתהיה לו אכזבה מכלתו, ואף לא מן הנמנע שתהיה לו אכזבה מעצמו.

פירוש כזה בלי לקשור אותו אל הענין האיסורי. הרי בגמרא עולה בכירור סברת האיקרורי דעתא בהקשר של האיסור.

הנחת היסוד של הפירוש המוצע היא שהתקנה של יום הנישואין באה להגן על האשה מפני טענת בתולים שאינה מוצדקת. הביטוי 'טענת בתולים' במשנה מתפרש לפי הצעה זו כפשוטו בכל המשניות: תביעת הבעל שאין הוא חייב בכתובה עקב היות הכלה בעולה.

תקנו חכמים שבנות ישראל תינשאנה ביום רביעי, וכך יוכל הטוען שלא מצא בתולים להשכים לבית הדין למחרת. אלא שלא לעודד את הבעל לפנות לבית הדין היתה כוונת חכמים, אלא דוקא להשיג תוצאה הפוכה. אם לא ערער הבעל בבוקר שלמחרת, שוב לא יוכל לטעון טענת בתולים כלל. הכוונה היא לצמצם את האפשרות שהבעל יטען טענת בתולים שאינה אמיתית.

הנחת המוצא של חכמים היתה, שבעל שטוען טענת בתולים אינו נאמן אלא אם טוען זאת בסמוך לזמן הבעילה. הנחה זו באה לידי ביטוי בכרייתא ביבמות (קיא, ב):

טענת בתולים כל שלושים יום דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר נסתרה לאלתר לא נסתרה אף לאחר כמה שנים.

רש"י (ד"ה 'כל שלשים יום') מסביר שבמשך שלושים יום יכול הוא לטעון לא בעלתי עד כה. כלומר אין מחלוקת שלאחר שבעל הוא אינו יכול לאחר טענתו. אם ידוע שבעל, ודאי שאינו נאמן אלא בטענה מיידית. אולם נחלקו התנאים במקרה שלא ידוע לנו שבעל. רבי מאיר נותן טווח של חודש בו נאמן הבעל לומר שלא בעל. ואילו רבי יוסי טוען שהדבר תלוי אם נתייחדו. אם לא נתייחדו הרי שיתכן שנאמן אפילו לאחר כמה שנים. אבל אם נתייחדו אין הוא נאמן אלא בסמוך בלבד. ומסביר רש"י (ד"ה 'נסתרה לאלתר'):

ואם טוען לאחר זמן אינו נאמן, דודאי מרישא בעל ומצאה בתולה ושתק, והשתא הוא דרתח עלה.

הנחת היסוד של חכמים היתה שטענת בתולים שלא נטענה באופן מיידית אינה אמינה ויש להניח שמקורה בסכסוך בין בני הזוג.

התוספות (ד"ה טענת) מסבירים שהפירוש למילה לאלתר בדברי רבי יוסי אינה לאלתר ממש אלא: "לאלתר לאו דוקא דאי אפשר לטעון עד שימצא בית דין".

נמצא שהכל תמימי דעים שחתן שבא על כלתו והשתהה ולא טען טענת בתולים באופן מיידית אינו יכול לטעון לאחר זמן. לאור העובדה שלא בכל יום יושבים בתי דינים, סבורים התוספות שיש להגדיר את מרווח הזמן הנקרא מיידית בהתאם לישיבת בתי הדינים.

אלא שיש לשאול על הברייתא שאלה מתבקשת. כיצד דנים חכמים אודות השאלה אם היא נסתרה או לא, והרי אם נכנסה לחופה ודאי שנסתרה. ניתן לענות כל כך בשתי דרכים: או שמדובר כשדוע לנו שלא נסתרה או שמדובר לפני חופה!¹⁰

לאור זאת ברור, שטענת בתולים חייבת להיטען ללא שיהוי, ולכן ברוב המקרים הרגילים הכוונה מיד לאחר הכניסה לחופה. מעתה יש לומר, שחכמים תקנו שנישואי בתולה יתקיימו בימי רביעי כך שבמקרה שתהיה לו טענת בתולים יוכל הבעל להשכים ולפנות לבית הדין. באופן כזה ניתן לקבע באופן מוחלט שמי שלא השכים לבית הדין לא יהיה נאמן לעשות זאת אחר כך. אילו היתה לו טענת אמת, היה משכים כבר למחרת ומתייצב בבית הדין. מעתה שלא עשה כן אין אנו מאמינים לטענתו. כך מתוספת תקנה זו לדיני 'טענת בתולים' שהיא הנושא המרכזי של המשניות. כמו כן כך מתורצות הקושיות החמורות אודות מטרת התקנה.

לפי הסבר זה פירוש המילים במשנה בלשון עבר הוא בדווקא: "שאם היתה לו טענת בתולים (אמיתית) היה משכים לבית הדין", ומעתה שלא השכים לבית הדין, אין אנו מאמינים לו כשבא לטעון באיחור.

הבעיה העיקרית של פירוש זה היא שלכאורה הוא אינו מתיישב עם סוגיית הגמרא. בסוגיית 'פתח פתוח' טוען אביי שיש ראייה מהמשנה שלנו לנאמנות הבעל בטענת 'פתח פתוח' (ט, ב):

אמר אביי, אף אנן נמי תנינא: בתולה נשאת ליום הרביעי; ליום רביעי אין, ליום חמישי לא, מאי טעמא? משום איקרורי דעתא; ולמאי? אי למיתב לה כתובה, ניתב לה! אלא לאוסרה עליו.

אביי מוכיח מתקנת המשנה שהבעל נאמן לאסור את אשתו. בתולה נשאת דוקא ביום שלמחרתו יושבים בתי הדין, מהחשש שאם לא יהא כך תתקור דעתו של הבעל. וברור שהחשש של חכמים להתקרות דעתו של הבעל אינו קשור לכתובה, שכן מה אכפת להם לחכמים שתתקור דעתו ולא יתבע את כתובתה, אלא ודאי שחכמים תקנו את יום רביעי מחשש שתתקור דעתו וימשיך לחיות עמה למרות שהיא אסורה עליו. זו היא הוכחת אביי ממשנתנו, ולכאורה הפירוש שהצענו אינו יכול להתיישב עם סוגיה זו.¹¹

10. עיין בתוספות שם ד"ה 'לא' ובאחרונים בסוף המסכת, והשווה תוספות רא"ש.
 11. כך חשבתי בתחילה, ולכן חשבתי שלא ניתן לפרש כך את המשנה אלא שלא אליבא דסוגיית הגמרא, ועל דרך הפירוש של רבי מנשה מאיליא במשנת שנים אוחזין.

והנה, בתוספות ר"י הלבן בראש המסכת הקשה על תקנת המשנה, הציע הסבר בדרך הזו, ולבסוף גם התאים אותו לאמור בגמרא.¹²
בתחילה הוא מציג את תמיהותיו על תקנת המשנה:

אתמה, וכי להוציא שם רע על בנות ישר' נעסוק, דאדרבא, לא לחזוק בחזקת איסור לבעלה... הבעל ויערער ונשיאם בשאר ימים שאינן סמוכין לקביעות ישיבת ב"ד... יערערו הבעלים לא נתלה באיקרורי דעתא אלא מפני שלא מצא בה... מצינו תקנה כזו בתלמוד, ונראה בעיני שגם זו תקנת בנות ישראל.

בכל המקומות בהם ישנן נקודות נמחקו המילים. אבל למרות המילים החסרות ניתן להבין את הכוונה בבירור. טענתו היא שהתקנה, שמטרתה כביכול לקדם את ערעור הבעל ולגרום לאסור אשה על בעלה, אינה הגיונית. לטענתו המגמה צריכה להיות הפוכה. יתקנו שיינשאו בימים אחרים ולא יערערו, ואנו נתלה זאת בכך שלא היתה סיבה לערעור.

ובשל כך הוא מגיע למסקנה "שגם זו תקנת בנות ישראל", כלומר לטובתן. בקטע הבא הוא מציג באריכות את ההלכות העולות מהסוגיות, ומסכם שהעובדה שהבעל נאמן להפסידה כתובתה, וכן העובדה שהוא נאמן לאוסרה, למרות שמהתורה אין בסיס לאיסור, הן הרקע לתקנה:

הילכך מחמת שהאמננו לבעל להפסידה כתובתה בטענה זו וגם לאוסרה עליו באשת כהן מדרבנן, אי נמי בבת ישראל שקידשה לו אביה פחותה מבת שלש שנים דזו אסורה, נראה לי שאינו כי אם מדרבנן בעלמ' שנמצא קילקול של בעילת אחר בברור אע"פ שיש לתלות אותה בעילת אחר בשעת היתיר לאשת כהן שמה קודם שקידשה נאנסת, ולזו בקטנותה, דפיתויי קטנה אונס ומן התורה אוקמה בחזקת היתיר הראשון שמיום לידתה לבעל, כעין ההיא דד' אחין דאמר רבה מספק אתה בא לאוסרה אל תאסרנה מספק, אלא שלשם לא נתברר הקילקול כלל לכך לא החמירו, אבל כאן קילקול היה אלא שיש לתלות בשעת היתיר, החמירו בה מדרבנן.

ר"י הלבן סבור שהאיסור של אשת כהן ושל בת ישראל שנתקדשה מתחת גיל שלוש אינו אלא איסור דרבנן. מדבריו נראה שלדעתו מעיקר הדין אין צורך להחמיר במקרים אלו, שמכיון שהאשה היתה בחזקת היתר אין להוציא אותה מחזקתה

12. תוספות ר"י הלבן, לונדון תשי"ד, עמ' א. על המחבר רבי יצחק ב"ר יעקב מביהם, תלמיד רבנו תם, ראו דב גנחובסקי, מבוא לתוספות ר"י הלבן על מסכת יומא, ירושלים תשט"ז.

מספק.¹³ לכך הוא מפנה לסוגיית יבמות (ל, ב) שם אומרת הגמרא שמי שצרתה אסורה ליבם הרי היא בחזקת היתר לשוק. לכן אפילו אם נתגרשה צרה זו, והגט נזרק ספק קרוב לה ספק קרוב לו, אין בכך כדי להוציא את יבימתה מחזקת ההיתר. זאת למרות שאם הגט היה קרוב לה היתה היבמה נאסרת. כך כאן הוא סבור שיש להעמיד את הנשים הללו על חזקת היתר. אלא שחכמים החמירו בדינן כיון שסוף סוף יש קלקול, שנבעלה, ורק איננו יודעים מתי נבעלה.

מאחר שכך הוא המצב ההלכתי בנוגע לבתולה, שבעלה נאמן גם להפסידה וגם לאוסרה, לכן באה התקנה לטובתה (שם):

לכך תקינו שתנישא בד' שאם לא יערער למחר שעולה חמתו אם היה כך ויערער לאחר זמן בידוע ודאי מחמת קטטה שנעשה בינו לבינה לאחר כך אומ' ולא נחוש לדבריו לאחר כך אף לשוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא, הואיל ולא עירער בשעת חימה הודה שאין בה דופי ושוב אין בדבריו ממש, אבל אם היינו משיאין אותה בשאר ימים הואיל ואיכא איקרורי דעתא שיש לומר דהא דלא עירער דהא נתקררה דעתו ורצה לחפות עליה, הלכך מפני שעירער נאסור אותה עליו וגם נפסידה כתובתה מטעמ' דאין אדם טורח בסעודה ומפסידה, הילכך תקנתא דידה שתנישא ברביעי, וזו התקנה שהיא חשובה שלא תפסיד כתובתה.

חכמים תקנו נישואין ביום רביעי כדי שלמי שבאמת לא מצא בתולים תהיה האפשרות לגשת לבית הדין. כך נוכל לומר בבטחון שאם לא עשה זאת, ראייה ברורה נגדו ואינו נאמן. אבל לולי שהיה יום קבוע לנישואין, הרי שבעל שהיה מערער לאחר זמן, היה מקום לחשוד שאמנם יש אמת בטענתו, ואת העובדה שהוא לא ערער בזמן היינו תולים בכך שנתקררה דעתו והחליט לחפות על כלתו. במקרה כזה היה עלינו לאסור את אשתו וגם להפסידה כתובתה. את זה באו חכמים למנוע וקבעו את יום רביעי. כך לא יהיה מצב הביניים שיגרום איסור והפסד כתובה. אם יתבענה למחרת נאמין לו, ואם לא תבעה למחרת הפסיד את זכותו ונאמין לה.

נמצא שאמנם אביי צודק שתקנת יום רביעי היא מחשש איקרורי דעתא. אולם לא כפי שהבינו רוב המפרשים, שהתקנה היא כדי לאסור את האשה. אדרבא התקנה היא דוקא לטובתה. אם לא תהיה תקנה זו יש לחשוד באמת לאיקרורי דעתא, ולכן מי שיטען באיחור נגד אשתו נצטרך להאמין לו! תקנו חכמים שלא יוצר מצב שיצדיק את החשש שנתקררה דעתו, שלא היו בתי דינים למחרת הנישואים ולכן לא יכל לבוא בכוקר שלאחר הבעילה וכעבור זמן נתקררה דעתו.

13. הראשונים הקשו כמה קושיות על הגמרא, ראה למשל תוספות ט, א ד"ה 'לא' וד"ה 'ואי', ונראה שהתשובה לשאלות אלו אליבא דר"י הלבן היא, שהשאלות מוצדקות אלא שחכמים החמירו.

דברי אביי בגמרא מתפרשים באופן כזה: מהמשנה מוכח שנאמן לאוסרה, שכן אילולי כן לא היה צורך כלל בתקנה. די היה בהלכה שטענת בתולים שלא נטענה מיד אינה קבילה לעניין הפסד הכתובה. אבל מכיון שהוא נאמן גם לאוסרה, ממילא טענה שנטענה באיחור יתכן שמקורה בהתקררות דעתו. או אז יש לחשוש לאיסור ולהאמין לבעל, ובמקרה כזה לא יהיה מנוס מלקבל את טענתו ולהפסיד את האשה. תקנו חכמים תקנה שמונעת את המצב של התקררות דעתו, אי יכולת לטעון למחרת, וממילא כל טענה שלא נטענה מיד למחרת אינה מתקבלת.

סיכום

הפירוש המקובל של תקנת המשנה: "בתולה נישאת ליום הרביעי" קשה מאוד. הראשונים העלו את הקושי הנובע מסוגיית 'פתח פתוח' - רוב הנשים אינן נאסרות בגלל ספק ספיקא. קשיים נוספים העלה ר"י הלבן. אנו הוספנו שתי הערות סגנוניות: לשון המשנה בלשון עבר, ופירוש הביטוי 'טענת בתולים' שבכל מקום מורה על תביעת הכתובה.

הראשונים התמודדו עם הקשיים בלי לשנות את הנחת היסוד - תקנת המשנה נובעת מחשש איסור האשה על בעלה. המניע הברור לכך הוא סוגית הגמרא בדף ט, ב. במאירי מובא שיש מי שפירש את המשנה לענין כתובה, אך ללא הסבר כלל.

ר"י הלבן מסביר שמגמת התקנה לצמצם את האפשרות של טענת בתולים שקרית, זאת לאור הכח החזק שניתן לבעל בטענת בתולים. התקנה באה למנע מצב בו יטען הבעל טענה מאוחרת, הנשענת על טענה שלמחרת החתונה לא ישבו בתי דינים ואחר כך נתקרה דעתו. טענה כזו היתה מתקבלת שכן החשש להתקררות דעת סביר. לכן מנעו חכמים אפשרות זו על ידי התקנה שנישואין ייערכו אך ורק בימי רביעי.